

معرفی و بررسی انتقادی متون آموزش فارسی در پاکستان

دکتر محمد ناصر^۱

چکیده:

بیش از هزار سال می‌گذرد که زبان شیرین و دلنشین فارسی قلوب و اذهان مردم شریف شبه‌قاره را به دست آورده است، اما از هیچکس پنهان نیست که در ربع قرن اخیر بعموم و در دهه اخیر بخصوص فارسی با مشکلات بی سابقه‌ای روبه‌رو شد. در قرن حاضر که زمان فناوری و رایانه‌ای خوانده می‌شود، ارجحیت‌های مردم بکلی تغییر یافته و تهاجم فرهنگی اروپا در همه شئون زندگی تأثیر گذاشته و نژاد جوان ما را از ارزشهای دینی، مذهبی و اخلاقی دور ساخته است و اگر راست بگوییم بزرگسالان هم از وظیفه اساسی تربیت جوانان غافلگیر شده‌اند. زندگی مادی بسرعت جلو می‌رود و متأسفانه ارزشهای اخلاقی عقب می‌ماند. باید پذیرفت که ما نیز برای مقاومت در برابر مشکلات موجود بدون هیچ آمادگی و برنامه ریزی بیرون آمده ایم. فارسی که تا هزار سال نقش نگهبان و پاسدار میراث فرهنگی را به عهده داشته، از اهمیت تاریخی کاسته و متأسفانه برای ترویج، احیا، توسعه، گسترش و آموزش آن هیچ نوع تدارکات جدی دیده نشده است. در مقاله حاضر با ذکر پیشینه فارسی در پاکستان، متون آموزش فارسی که در کشور عزیز پاکستان در اختیار آموزگاران و علاقه‌مندان فارسی قرار دارد، مورد بررسی علمی پژوهشی قرار گرفته و برای ترویج زبان بزرگان و نیاگان و احیای دوره طلایی ادب گرانسنگ فارسی پیشنهادهای عملی و ارزنده‌ای ارائه داده شده است.

واژه‌های کلیدی: متون آموزش فارسی در پاکستان، معرفی و بررسی، امکانات، پیشنهادها.

۱- فارسی و پاکستان:

۱-۱ پیشینه

پیوند مهر و دوستی میان زبان فارسی و شبه‌قاره کهنه و ژرف و شکست‌ناپذیر است. حتی در دوران پیش از اسلام در میان ایران و شبه‌قاره روابط دوستانه‌ای برقرار بود. (یمین خان، صص ۲۱ الی ۲۶) اما پس از ورود اسلام در شبه‌قاره چنین روابط گسترده‌تر شد. در دوران حملات سلطان محمود غزنوی (دوران حکومت: ۳۸۷ الی ۴۲۱ هـ ق) و پس از آن عده زیادی از صوفیان و عارفان و بازرگانان مسلمان وارد شبه‌قاره شدند و اغلب شان فارسی زبان بودند. پس می‌توان گفت که فارسی در گسترش اسلام در شبه‌قاره نقش اصلی و اساسی ایفا نمود، و می‌شود ادعا کرد که مردم شبه‌قاره توسط فارسی با دین اسلام آشنا شدند، و اگر عارفان فارسی زبان وارد شبه‌قاره نمی‌شدند، چلچراغ دین مبین در تیرگی کفر افروخته نمی‌شد، و در ۱۹۴۷م کشور به نام جمهوری اسلامی پاکستان به وجود نمی‌آمد.

۱-۲ ریشه‌گذاری فارسی در شبه‌قاره:

^۱ عضو هیأت علمی گروه زبان و ادب فارسی دانشکده خاورشناسی دانشگاه پنجاب لاهور پاکستان nasir.persian@gmail.com

در نیمه دوم قرن پنجم هجری قمری، اندکی پس از حملات محمود غزنوی (درگذشت: ۴۲۱ق)، سید علی بن عثمان هجویری (درگذشت: ۴۶۵ق) نخستین کتاب عرفان و تصوّف به زبان فارسی را به نام "کشف المحجوب" در شهر لاهور به سلک نگارش در آورد که امروز نیز، حتی پس گذشت هزار سال، مهمترین منبع و مرجع عرفان اسلامی و تصوّف ایرانی به شمار می آید. (هجویری، به اهتمام محمود عابدی، ۱۳۸۳ش)

از قرن پنجم هجری بعد، شبه قاره بویژه منطقه ای که امروز پاکستان نامیده می شود، مهد اصلی زبان و ادب فارسی قرار گشت. در دوران غزنوی (قرن پنجم هجری) صاحبان قلم توسط فارسی عواطف و احساسات درونی خود را ابراز می کردند، و در دوران بعدی این سنت ادامه پیدا کرد. ابو عبدالله النکتی نخستین شاعر بومی فارسی بود. (صفا، ص ۶۰۰) بلوچستان، ایالت پنهان پاکستان، افتخار دارد که رابعه بنت کعب قزدار، نخستین شاعره تاریخ ادب فارسی، متعلق به قزدار، یکی از شهرستانهای این ایالت بود. (پیشین، ص ۴۴۹) در دوره غزنوی شاعران بزرگی مانند مسعود سعد سلمان (۴۳۸ الی ۵۱۵ هـ ق) و ابوالفرج رونی (درگذشت: ۴۸۴ ق) اشعار نغزی سرودند. (ریپکا، یان، ترجمه کیخسرو کشاورزی، صص ۳۰۱ الی ۳۰۳)

۱۰۳ دوران تحول و ارتقا :

هفت قرن آینده برای گسترش و ترویج شعر و ادب فارسی در شبه قاره بسیار ثمربار و فوق العاده مهم بود. فارسی نه تنها به عنوان زبان درباری و رسمی بلکه به عنوان پاسدار فرهنگ ایرانی و تمدن اسلامی جایگاه ویژه ای یافت. (نقیسی، ۱۳۴۴ش) و مسلمانان همراه با زبان شیرین فارسی، فرهنگ پربار و غنی ایرانی را نیز با قلب باز پذیرفتند، و مسحور و مغلوب فارسی گشتند. جالب است که ایشان همان دینی را پذیرفتند که صوفیان و عارفان فارسی زبان با همراهِشان آورده بودند، و همان فرهنگ را ورزیدند که در کنار فارسی و دین اسلام وارد این منطقه شده بود. (شیمل، آن ماری، ترجمه یعقوب آژند، ۱۳۷۳ش)

پس از فروپاشی امپراتوری غزنویان نیز از اهمیت فارسی هیچ کاسته نشد. (اکرام، ۱۹۸۲م) در دوره سلاطین سخنوران بزرگی مانند خسرو دهلوی (۶۵۱ الی ۷۲۵ هـ ق)، حسن سجزی (۶۵۲ الی ۷۰۷ هـ ق) و دیگران مشعل فروزان ادب فارسی را نورافشان نگه داشتند. اما کمالی که در دوران باشکوه تیموریان هندی (۹۳۲ هـ ق/ ۱۵۲۶ الی ۱۸۵۷م) نصیب زبان و ادب فارسی شد، بدون هیچ شک و تردید بیمانند و بینظیر است.

۱۰۴ دوران طلایی:

وطن اصلی ظهیر الدین بابر (دوران حکومت: ۹۳۲ الی ۹۳۷ هـ ق)، بنیان گذار امپراتوری تیموریان هندی در شبه قاره، فرغانه (ازبکستان فعلی) بود. اما با وجود این، در دوران تیموریان هندی فارسی جایگاه زبان رسمی و درباری را حفظ کرد، و پادشاهان تیموری در سرپرستی و تشویق شعر و سخن از پادشاهان معاصر صفوی گامی جلوتر نهادند، و هزاران هزار ارباب قلم، اهل دانش و حکمت، سخنوران و سخن سنجان و شاعران و نویسندگان از ایران به شبه قاره مهاجرت نمودند. فهرست چنین شاعران و ادیبان بسیار طولانی است که گلچین معانی در کتاب مبسوط و پُرازش خود به نام "کاروان هند" به ذکر آن ها پرداخته است. (گلچین معانی، ۱۳۷۳ش) در این دوران فارسی نه تنها جایگاه زبان رسمی و درباری داشت بلکه زبان طبقه اشرافی نیز بود، و خانواده های باسواد به این زبان تکلم و به آن افتخار می کردند.

در این زمان دانشمندان ایرانی بر منصب وزارت نایل آمدند، فرهنگ ناب ایرانی در این خاک ریشه گرفت و تمدن اسلامی در خمیرمایه شبه قاره شامل شد. برای گسترش و توسعه فارسی و تشویق از دانشمندان ایرانی

اقدامات شایانی به عمل آمد؛ و در واقع فرهنگ ایرانی، تمدن هندی را تحت الشعاع قرار داد و زبان فارسی نه تنها مسلمانان بلکه هندوان و سیک ها را نیز مسحور ساخت، و آن ها برای کسب معاش به یادگیری و آموزش فارسی پرداختند. در این زمین ه کتابی به نام "س هم هندوان در ادب فارسی"، پژوهش پُرازش شاد روان استاد دکتر سید عبداللّه اطلاعات م همی در اختیار می گذارد.

۱-۵ دوران انحطاط:

تاریخ بیش از هزار ساله شبه قاره نشان می دهد که عروج و زوال اسلام و فارسی در این منطقه به همدیگر مربوط و مشروط بوده است. در زمانی که مسلمانان روی کار بودند، فارسی نیز رونق و رواج داشت، اما هنگامی که مسلمانان دچار زوال شدند، کم کم از اهمیت فارسی کاسته شد و زبان انگلیسی جایگاهش را به خود اختصاص داد، و سرانجام در ۱۸۵۷م دوران تیموریان به پایان رسید.

۱-۶ پیوند اردو و فارسی و نقش اقبال لاهوری:

در این دوران مسلمانان نه تنها از فارسی فاصله گرفتند بلکه بنا بر از دست دادن قدرت و ثروت، عشق و علاقه دانش آموزی نیز در جامعه آن ها کمتر شد، و در نتیجه بیسوادی و دوری از دانش و بینش و افزون بر آن علوم دینی و دنیوی، فقر فرهنگی نصیب شان گردید. در چنین اوضاع وخیم خداوند متعال مسؤولیت روشن نگه داشتن شمع فارسی را به اقبال لاهوری (۱۸۷۷ ال ۱۹۳۸م) سپرد. جای شگفتی است که این شاعر و فیلسوف که هیچگاه به ایران مسافرت نکرد، بیش از نه هزار بیت به فارسی سروده است (اقبال، کلیات فارسی، ۱۹۹۰م) که کمتر از معجزه نیست. دیوان اشعار اردوی وی مشتمل بر شش هزار بیت است. (اقبال، کلیات اردو، ۱۹۹۰م) بر اساس رهنمود های اقبال و فرهنگ اصیل اسلامی که صوفیان و عارفان فارسی زبان به نیاگان ما عطا کرده بودند، محمد علی جناح، رهبر کبیر مسلمانان شبه قاره، در ۱۹۴۷م، کشور جم هوری اسلامی پاکستان را بنیان گذاشت.

۲- فارسی در پاکستان:

پس از استقلال پاکستان اردو نه فقط به عنوان زبان ملی بلکه تنها زبان رابطه ای میان مردم عامه شناخته شد. در مورد پیوند اردو و فارسی بسیار می توان گفت که در این مقاله مجال آن نیست. ارباب علم و دانش از اهمیت فارسی در راه توسعه و ترویج اردو بخوبی آگاه بودند و از همان ابتدا فارسی به عنوان یک درس اختیاری در دبیرستان ها تدریس می شد و از طریق یادگیری فارسی، بچه ها زبان اردو را نیز فرا می گرفتند. اما در نتیجه تحولات سیاسی در حدود ربع قرن پیش درس فارسی از دبیرستان ها حذف شد که در واقع منجر به ضرر جبران ناپذیر به زبان و ادب اردو تمام شد.

اهمیت یادگیری فارسی برای ما پاکستانی ها مبرهن و روشن است، و در حال حاضر برای آموزش زبان فارسی چندین کتاب ها در دست است که معرفی و بررسی انتقادی آن ها موضوع اصلی این مقاله است. کتاب های آموزش فارسی را می توان به دو گروه زیر تقسیم کرد:

- کتاب های آموزش فارسی نوشته استادان پاکستانی
- کتاب های آموزش فارسی نوشته استادان ایرانی

۳- کتاب های آموزش فارسی، نوشته استادان پاکستانی:

- کتاب های آموزش فارسی، نوشته استادان پاکستانی را می توان باز هم به دو گروه زیر تقسیم کرد:
- کتاب های متون درسی برای دانش آموزان و دانشجویان
- کتاب های آموزش فارسی برای علاقه مندان زبان و ادب فارسی

۳۰۱ کتاب های متون درسی برای دانش آموزان و دانشجویان:

۳۰۱-۱ متون درسی دوره راهنمایی:

در دوره ابتدایی انگلیسی تن ها زبان خارجی است که به کودکان تدریس می شود و تدریس و آموزش زبان فارسی از سال اول راهنمایی آغاز می شود. بیش از سه دهه می گذرد که در دوره راهنمایی کتاب های زیر رایج است:

- فارسی برای کلاس ششم (اول راهنمایی) مرتبه شاد روان آغا یمین، شاد روان میرزا هادی علی بیگ، شاد روان منظور حسین شاه و ممتاز غفور
- فارسی برای کلاس هفتم (دوم راهنمایی) مرتبه شاد روان بشیر حسین، شاد روان میرزا هادی علی بیگ و شاد روان نصیر شادانی
- فارسی برای کلاس هشتم (سوم راهنمایی) مرتبه شاد روان شجاعت حسین بخاری، شاد روان میرزا هادی علی بیگ و آفتاب اصغر
- اگر کتاب های مزبور را از نظر علمی مورد نقد قرار دهیم، نکات زیر به چشم می خورد:
- این کتاب ها بیش از سی سال پیش نوشته شد.
- با وجود باز نگری هیچ گونه تغییر اساسی در متن صورت نگرفته است.
- برای نشان دادن مشترکات اردو و فارسی تلاش نشده است.
- از خط و املا فارسی امروزه رعایت نشده است.
- از روش تدریس کهنه و متروک استفاده شده است.
- واژگان متروک تقریباً در هر صفحه به چشم می خورد.
- کتاب های درسی دوره ابتدایی و دوره راهنمایی چاپ ایران بسیار کم مورد استفاده قرار گرفته است.
- تلاش مرتبین بر آن است که دانش آموز با فارسی کلاسیک آشنا شود.
- هدف اصلی آموزش زبان امروزی نیست.
- جالب است که در دوره راهنمایی اشعار سنایی غزنوی، عطار نیشاپوری، سعدی شیرازی، جلال الدین مولوی، عبد الرحمان جامی، پروین اعتصامی، ایرج میرزا، ملک الشعرا بهار، اقبال لاهوری، جواد حجت، حبیب یغمایی، نسیم شمال و حتی چند شاعر غیر معروف هم می خوانند.
- افزون بر آن مؤلفین محترم برای دانش افزایی کودکان مظلوم اقتباساتی از کتاب های ارزشمند ای از جمله سیاست نامه (نظام الملک توسی)، اخلاق جلالی (ملا جلال الدین دوانی)، اخلاق محسنی (محمد بن حسین واعظ کاشفی)، مجمل التواریخ، کیمیای سعادت (امام غزالی)، گلستان (سعدی شیرازی)، بهارستان (عبدالرحمن جامی) و غیرهم را نیز شامل متن فرموده اند.
- بیش از سی سال می گذرد و خواستار آن هستیم که کودکان ما توسط چنین کتاب ها زبان فارسی را یاد بگیرند.

۳-۱-۲ متون درسی دوره متوسطه:

- در دوره متوسطه، از ربع قرن اخیر، کتاب های زیر تدریس می شود:
- ادب فارسی، برای کلاس نهم و دهم، مرتبه شاد روان محمد خان کلیم، شاد روان نوازش علی شیخ، خالد آفتاب و معین نظامی
 - بررسی کتاب یاد شده نشان می دهد:
 - نویسندگان و مرتبین محترم حسن اعتقاد دارند که دانش آموز پس از خواندن سه کتاب اولی به این مرحله رسیده است، دستور فارسی را کاملاً خوانده و حالا تنهایی نیاز به تمرین دارد. در حالی که بیشتر دانش آموزان اولین بار در دوره متوسطه، فارسی را انتخاب می کنند.
 - اشعاری از نظامی گنجوی، سعدی، جامی، پروین اعتصامی، اقبال لاهوری، ابوالقاسم حالت، یحیی دولت آبادی، محمد حسین بهجتی و عباس یمنی شریف کتاب را از نظر شعر کلاسیک و حتی معاصر غنی می سازند اما بر مشکل و دشواری دانش آموزان می افزایند-
 - گزیده هایی از مناجات عبدالله انصاری، تذکره الاولیاء، کیمیای سعادت و گلستان باز هم به کتاب رنگ کلاسیک می بخشد.
 - اما از نظر انتخاب شعر و گزیده های مثنوی این کتاب به مراتب بهتر از کتاب های دوره راهنمایی است و شامل چندین مکالمه و گفت و شنود هایی است که دانش آموز را تا حدودی با فارسی امروزه آشنا می سازد.

۳-۱-۳ متون درسی دوره پیش دانشگاهی:

- در دوره پیش دانشگاهی کتاب های زیر تدریس می شود:
- فارسی برای کلاس یازدهم، نوشته شاد روان نوازش علی شیخ، شاد روان محمد کلیم خان، خالد آفتاب و معین نظامی
 - فارسی برای کلاس دوازدهم، نوشته شاد روان نوازش علی شیخ، شاد روان محمد کلیم خان، خالد آفتاب و معین نظامی
 - باز هم با روش و روال قبلی رو به رو می شویم. این هر دو کتاب را دنبال کتاب های دوره متوسطه باید دانست. بررسی علمی نکات زیر را روشن می سازد:
 - به شعر و نثر کلاسیک بیشتر توجه داده شده است.
 - اشعاری از فرخی سیستانی، مسعود سعد سلمان، نظامی گنجوی، جلال الدین مولوی، سعدی شیرازی، امیر خسرو دهلوی، حافظ شیرازی، ملک الشعراء بهار، ایرج میرزا، اقبال لاهوری، بدیع الزمان فروزانفر، نیما یوشیج و سیمین بهبانی شامل کتاب کلاس یازدهم است.
 - گزیده هایی از کشف المحجوب (سید علی هجویری)، کیمیای سعادت (امام غزالی)، جوامع الحکایات (سدید الدین محمد عوفی)، فوائد الفواد (حسن سجزی) طوطی نامه (ضیاء الدین نخشبی)، بهارستان (عبد الرحمان جامی) و توزک جهانگیری (نور الدین جهانگیر) رنگ و بوی کلاسیک به کتاب یازدهم می بخشد.
 - اشعاری از رودکی سمرقندی، فردوسی توسی، ناصر خسرو قبادیانی، ابو سعید ابو الخیر، سعدی شیرازی، جلال الدین مولوی، نظیری نیشاپوری، غالب دهلوی، غنیمت کنجاهی، اقبال لاهوری و فریدون مشیری شامل کتاب کلاس دوازدهم است.

- در کتاب دوازدهم گزیده‌هایی از اسرار التوحید (از محمد بن منور می‌هنی)، تاریخ بی‌هقی (از ابوالفضل بی‌هقی)، قابوس‌نامه (از عنصرالمعالی کیکاؤس)، نامه‌هایی (از عین‌القضات همدانی)، تذکرة الاولیاء (از فریدالدین عطار)، گلستان (از سعدی شیرازی) و لطائف الطوائف (از علی بن حسین واعظ کاشفی) دانش‌آموزان را در یادگیری نثر کلاسیک یاری می‌کند.
- البته در همین کتاب گزیده‌ای از خسی در میقات (از جلال آل احمد) و مارگیر (محمد حجازی) روزنی است کوچک به سوی نثر معاصر.
- شایسته تقدیر است که در این کتاب ها اولین بار ذکری از شعر معاصر در میان آمده است.
- به‌طور مجموعی حال و هوای این هر دو کتاب به مراتب بهتر از سایر کتاب‌های قبلی است.
- چندین مکالمه و گفت و شنود‌هایی به فارسی محاوره‌ای سزاوار قدردانی است.

۳۰۱-۴ متون درسی دانشگاهی (کارشناسی):

نظام آموزشی پاکستان در مقایسه با نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران بسیار متفاوت است. در اینجا دانشجوی کارشناسی ادبیات می‌تواند فارسی انتخابی (صد نمره‌ای) یا فارسی اختیاری (دویست نمره‌ای) را به‌عنوان درس بگیرد.

الف) فارسی انتخابی: کتاب زیر از چ‌هار دهه گذشته تدریس می‌شود:

- گلزار ادب، مرتبه شاد روان مقبول بیگ بدخشانی و سید محمد اکرم
- کتاب یاد شده شامل دو بخش است. بخش اول مشتمل بر بیست حکایت از باب اول گلستان سعدی (در سیرت پادشاهان) و بخش دوم داری شانزده شعر کوتاه از اقبال لاهوری برگرفته از پیام مشرق است. اگرچه در این کتاب به یاد دادن زبان فارسی هیچ تلاش نشده است، اما طرفداران زیادی دارد و از چ‌هل سال گذشته هیچ کس جرأت بازنگری به آن کتاب نکرده است.

ب) فارسی اختیاری: مشتمل بر دو کتاب زیر است:

- گنج دانش؛ مرتبه شاد روان عبدالشکور احسن، شاد روان فیروز الدین رازی، شاد روان عبد الغنی
- گنج ادب؛ مرتبه شاد روان محمد باقر، شاد روان مرزا مقبول بیگ بدخشانی، ظهور الدین احمد
- در هر دو کتاب یاد شده تاکید بر متون کلاسیک فارسی است.
- گنج دانش مشتمل بر دو بخش است، بخش نثر و بخش شعر
- در بخش نثر گزیده‌هایی از مجمع النوادر (از نظامی عروضی سمرقندی)، رقعات عالمگیری (اورنگزیب عالمگیر) و دو تا داستان کوتاه از جمله داؤد کوژ پشت (از صادق هدایت) و مجلس عیادت (از میر محمد حجازی) شامل است.

- همچنین اشعاری از فردوسی توسی، سعدی شیرازی، عراقی همدانی، قآنی شیرازی، ایرج میرزا و پروین اعتصامی بخش شعر را تشکیل می‌دهد.

- گنج ادب نیز مشتمل بر بخش نثر و بخش شعر است.

- در بخش نثر گزیده‌هایی از سیاست‌نامه (از نظام الملک توسی)، راحت الصدور و آیت السرور (از ابو بکر راوندی)، اخلاق الاشراف (از عبید زاکانی)، اخلاق جلالی (از ملا جلال الدین دوانی)، عیار دانش، آیین اکبری، مکاتبات (هر سه کتاب از ابوالفضل علامی) و غیر از متون کلاسیک داستان کوتاهی از سید محمد جمال زاده (ثواب یا گناه) نیز شامل کتاب است.

- اشعاری از بابا طاهر عریان، جلال الدین مولوی، خاقانی شروانی، حافظ شیرازی، نظیری نیشاپوری، غالب دهلوی، اقبال لاهوری و ملک الشعرا ب‌هار بخش شعر را تشکیل می دهد.
- در هر دو کتاب هیچ مکالمه یا گفتگوی روزمره ای شامل نیست.
- هر دو کتاب برای یاد گرفتن زبان فارسی امروزه هیچ کمک نمی کند.
- انتخاب از ادبیات کلاسیک و معاصر مؤثر و جالب نیست.
- بنا بر عللی در چهل سال اخیر هیچ بازنگری به عمل نیامده است.
- متون دقیق و دشوار باعث شده که تعداد دانشجویان در مقطع کارشناسی هر سال کاهش می یابد، اما از دست اندر کاران هیچ حرکت مثبتی دیده نمی شود.

۳۰۱۰۵ متون درسی دانشگاهی (کارشناسی ارشد، پیش دکتری و دکتری):

جالب است که در پاکستان برای دانشجویان کارشناسی ارشد، پیش دکتری و دکتری زبان و ادب فارسی هیچ کتاب چاپ نمی شود و دانشجویان از زیراکس و فتوکپی استفاده می کنند.

۳۰۲ کتاب های آموزشی برای علاقه مندان زبان فارسی:

کتاب های آموزشی برای علاقه مندان زبان فارسی که در دست است، را باز هم می توان در دو گروه تقسیم کرد:

- کتاب های آموزش زبان فارسی
- کتاب های دستور زبان فارسی و کمک درسی

که در ذیل مورد بررسی قرار می گیرد:

۳۰۲۰۱ کتاب های آموزش زبان فارسی:

۳۰۲۰۱-۱ گلشن فارسی:

تالیف شاد روان سبط حسن رضوی و علی رضا نقوی است. هر دو استاد بزرگوار فارغ التحصیل دانشگاه تهران بودند و در راه ترویج و توسعه زبان فارسی خدمات شایانی انجام دادند و آثار گرانبهایی به جای گذاشتند. گلشن فارسی کتابی است دو جلدی و چندین بار توسط رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، اسلام آباد به چاپ رسیده است. جلد اول ۱۷۰ صفحه و جلد دوم ۱۴۰ صفحه دارد. هر جلد مشتمل بر بیست درس است. گلشن فارسی بنا بر دلایلی موفق ترین اثر آموزش زبان فارسی در پاکستان محسوب می شود.

www.Anjomaniarsi.ir

۳۰۲۰۱-۲ آموزش فارسی:

خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران در لاهور در نیم قرن اخیر در راه توسعه و گسترش فارسی نقش اصلی و اساسی ایفا نموده است. در روز های اخیر ۱۳۸۲ش آقای محمد رضا امینی مش هدی به عنوان مسؤل خانه فرهنگ وارد لاهور شد و در واقع دوران طلایی فعالیت های خانه فرهنگ شروع شد. تلاش های آقای امینی در دوران ماموریت او برای ترویج زبان فارسی و گسترش فرهنگ ناب ایرانی اسلامی شایسته قدردانی و بسیار ستودنی است. او نه تنها اینک در گوشه و کنارش هر فرهنگی لاهور کلاس های آموزش فارسی دایر کرد بلکه برای کسانی که خواستار فرا گرفتن فارسی از راه دور بودند، نیز امکاناتی فراهم آورد، و به تشویق او خانم ثمین عارفه کتاب بسیار ارزشمندی مشتمل بر سه جلد (مقدماتی ۱، مقدماتی ۲ و متوسطه ۱) را تألیف کرد. کتاب مزبور

را می توان در میان بهترین متن هایی جای داد که برای آموزش فارسی به اردو زبانان به سلک نگارش در آمده اند. در چند سال اخیر صد ها نفر از این اثر پُر ارزش استفاده نموده اند. اگر چه کتاب خالی از اشتباه ها و اغلاط نیست اما امید می رود که در چاپ های آینده، پس از تجدید نظر، اشتباهات برطرف خواهد شد.

۳-۲-۱-۳ آموزگار فارسی :

تالیف حضور احمد سلیم، استاد زبان و ادب فارسی در دانشگاه سند، است. این کتاب ۱۴۲ صفحه ای مشتمل بر دو بخش است. بخش اول دارای چهل درس در باره دستور زبان فارسی است. مکالمه ها و گفت و شنود های روزمره و محاوره ای، ضرب الامثال، ترجمه عبارات و جمله های متفرق و غیره محتویات ده درس بخش دوم را تشکیل می دهد. در بخش دوم، در پایان هر درس ابیاتی از شعرای ممتاز نیز آمده است، و دانش آموز زبان را به سوی ادبیات غنی و پربار فارسی می کشاند. در پایان کتاب لغت نام مشکلات زبانی دانش آموز را تا حدی برطرف می کند. به طور مجموعی آموزگار فارسی در میان کتاب های آموزشی فارسی در پاکستان از جایگاه ویژه ای برخوردار است و چندین بار از چاپ بیرون آمده است.

۳-۲-۱-۴ خود آموز فارسی :

تالیف فیروز الدین رازی است. این کتاب دو جلدی اگر چه در حدود چهل سال پیش نوشته شد و بشدت نیاز به تجدید نظر کلی دارد اما باز هم از مهمترین کتاب هایی است که در راه آموزش فارسی نقش اساسی ایفا نموده اند. جلد اول مشتمل بر ۵۴۰ صفحه و جلد دوم مشتمل بر ۶۶۴ صفحه است. جلد اول مشتمل بر انشا نویسی، مقاله نویسی، نامه نویسی، مکالمه ها، لطایف و حکایات و دستور زبان فارسی است. جلد دوم در واقع حکم جلد اول را دارد، و مشتمل بر مسایل و مباحث دستوری و اصول ترجمه از اردو به فارسی و بالعکس، تمارین ترجمه، لغت نام، مصادر ساده و مرکب و ضرب الامثال است.

۳-۲-۱-۵ مکالمه ی روز مره فارسی :

تالیف دکتر محمد حسین تسبیحی، دانشمند و پژوهشگر ایرانی، مشتمل بر ۹۲ صفحه و چهل و یک مکالمه است. استاد تسبیحی بیش از سی سال در پاکستان به سر بُرد، بنا بر این کتاب او را در فهرست نوشته های استادان پاکستانی شامل کرده ایم. او از نیاز های دانش آموزان و علاقه مندان پاکستانی خوب آگاه بود. او در این اثر کلمات و اصطلاحات روزمره فارسی به کار برده و این رساله برای کسانی که از ایران مسافرت می کنند، بسیار سودمند است.

۳-۲-۱-۶ فارسی امروز:

تالیف آقای عبدالحمید عرفانی، مشتمل بر ۳۳۶ صفحه و چهل و هفت بخش است. در بخش اول مکالمه های روزمره، در بخش دوم شوخی و خنده ها، در بخش سوم داستان های کودکان و در بخش چهارم معرفی آثار تاریخی و ادبی است. در پایان کتاب فرهنگ نیز آمده است.

۳-۲-۲ کتاب های دستور زبان فارسی و کمک درسی :

۳۰۲۰۲۰۱ فارسی :

تالیف مشترک شاد روان سید سبط حسن رضوی ، شاد روان محمد ریاض، علی رضا نقوی و محمد صدیق خان شبلی است. این کتاب برای دانشجویان دوره پیش دانشگاهی دانشگاه آزاد علامه اقبال اسلام آباد نوشته شد و مشتمل بر ۳۰۰ صفحه و هیجده درس است. دوازده درس درباره دستور زبان و فارسی گفتاری و شش درس مشتمل بر گزیده های منظوم و مثنوی است. در پایان هر درس ترجمه اردوی لغات دشوار و تمرین ها آمده است. برای استفاده در آزمایشگاه زبان نوارهای صوتی این کتاب نیز تولید شده و برای فرا گرفتن زبان معیار بسیار مفید است.

۳۰۲۰۲۰۲ بهار گلشن فارسی :

تالیف زاهده ناز، مشتمل بر بیست درس است. تلاش نویسنده بر آن است که خواننده را با لغات جدید فارسی آشنا کند. بهار گلشن فارسی در واقع مشتمل است بر چند تا مکالمه، گفت و شنود، مصادر و مضارع، شمارش و لغات امروزه، فصل های سال، تقویم ایرانی، ماههای شمسی و غیرهم، و برای دانش آموزان دوره راهنمایی و متوسطه مفید است.

۳۰۲۰۲۰۳ جدید فارسی گرامر (دستور جدید فارسی) :

تالیف محمد نذیر رانج ها است. این کتاب ۱۸۳ صفحه ای مشتمل بر بیست و چهار درس است. آشنایی با دستور زبان فارسی، اصطلاحات نظم، روش ترجمه از اردو به فارسی، ضرب الامثال و مصادر فارسی همراه با ترجمه اردو محتویات کتاب را تشکیل می دهد.

۳۰۲۰۲۰۴ جدید کلید مصادر:

تالیف سیده فلیح زهرا کاظمی و سیده ناهید زهرا کاظمی است. این کتاب ۱۵۲ صفحه ای مشتمل بر مصادر ساده و مرکب با ترجمه اردو و انگلیسی، افعال، اسم، ضمیر، مرکبات، اعداد، مترادفات، متضاد، تذکیر و تأنیث و لغت نام است. مولفین تلاش کرده اند برای روشن ساختن مسایل دستوری از زبان انگلیسی نیز کمک بگیرند، که در واقع برای دانش آموزان کم سواد مشکلات بیشتری ایجاد کرده اند.

۳۰۲۰۲۰۵ دستور زبان فارسی :

تالیف دکتر محمد سرفراز ظفر است و درباره دستور زبان فارسی با اختصار صحبت شده و در پایان هر درس تمرین نیز آمده است.

۳۰۲۰۲۰۶ رهبر فارسی :

تالیف مشتاق احمد چرت هاوولی و مشتمل بر ۴۸ صفحه است. این رساله مختصری مباحث دستوری را در بر دارد و مشتمل بر ۲۴ درس است. در پایان هر درس تمرین نیز آمده و چند تا مکالمه و لغت نام نیز درج است.

۳۰۲۰۲۰۷ عزیز آسان فارسی گرامر (دستور آسان فارسی) :

تالیف کشور اصغر، رساله ای است مختصر مشتمل بر فقط ۶۰ صفحه. این رساله را می توان مصدر نام و دستور مختصر فارسی نیز نامید، و برای مبتدیان فارسی نوشته شده است.

۳۰۲۰۲۰۸ فارسی اردو بول چال (مکالمه های فارسی - اردو) :

تالیف مخدوم صابری، مشتمل بر ۳۴۰ صفحه و دارای مباحث از جمله دستور زبان، مصادر ساده و مرکب، ترجمه جمله های متفرق و اقتباسات، ضرب الامثال، مکالمه ها، روش نام نویسی و لغت نام است.

۳۰۲۰۲۰۹ فارسی اردو بول چال (مکالمه های فارسی - اردو) :

تالیف مولانا عبد الغفور، مشتمل بر ۲۰۲ صفحه و دارای مباحث از جمله دستور فارسی، مصدر نام، اردو لغت نام، مکالمه ها و روش نام نویسی است.

۳۰۲۰۲۰۱۰ کلید دانش :

تالیف محمد شریف و زهرا بتول، رساله ای است مشتمل بر ۵۳ صفحه. در واقع آن را می توان مصدر نام فارسی نامید. البتة برخی از مطالب دستوری نیز در میان آمده است.

۳۰۲۰۲۰۱۱ مصدر نام ه :

تالیف رشید احمد، رساله ای است مشتمل بر ۴۸ صفحه. مولف به ذکر مصادر ساده و مرکب و چند تا لغت فارسی اکتفا نموده است.

۳۰۲۰۲۰۱۲ همدرد کلید مصادر :

تالیف نثار احمد انصاری، محمد جمیل ظفر و سید عطا الرحمن هاشمی، رساله ای است مشتمل بر ۵۲ صفحه. در این رساله مطالبی درباره فعل و انواع آن و مصادر فارسی با ترجمه اردو، تذکیر و تأنیث، مفرد و جمع، مرکبات و اعداد فارسی با اختصار ذکر شده است.

۳۰۲۰۲۰۱۳ کلید مصادر :

تالیف محمد عبدالله، مشتمل بر ۴۸ صفحه و بیست و چهار درس است. جای شگفتی است که این رساله مختصری را می توان پرفروش ترین اثر آموزش فارسی در پاکستان قرار داد. شانزده درس درباره مصادر فارسی با ترجمه اردو، مضارع و حاصل مصدر و هشت درس درباره افعال فارسی است.

۳۰۲۰۲۰۱۴ مصدر نمای فارسی :

تالیف عبدالرشید قاضی، رساله ای است مشتمل بر ۴۱ صفحه. در این رساله مختصری مصادر فارسی با ترجمه اردو، انگلیسی و عربی و کاربرد فعل آمده است.

۳۰۲۰۲۰۱۵ مصدر نام و لغت نام فارسی :

تالیف محمد سلیم مظهر، نجم الرشید، محمد صابر کتاب مفیدی است برای مبتدیان و دانشجویانی که تازه وارد صحنه فارسی شده باشند. مصادر ساده و مرکب با ترجمه اردو و نیز واژه های مشترک المعانی و مختلف المعانی فارسی و اردو ذکر شده است.

۳۰۲۰۲۰۱۶ فارسی گفتاری :

تالیف محمد سلیم مظهر، نجم الرشید، محمد صابر در واقع دنباله تالیف قبلی این سه استاد به نام مصدرنامه و لغت نامه فارسی است. فارسی گفتاری مشتمل بر دستور زبان فارسی از جمله اسم، ضمیر و فعل است. در پایان هر درس تمرین آورده شده که بر اهمیت کتاب می افزاید.

۴- کتاب های آموزش فارسی، نوشتن استادان ایرانی :

دولت جمهوری اسلامی ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، استادان و دانشمندان ایرانی در راه توسعه و ترویج زبان فارسی نقش اساسی ایفا می نمایند و برآستی در سه دهه اخیر خدمات شایانی انجام داده اند. توسط خانه های فرهنگ ایران آثار جدید استادان ایرانی و امکانات نوین برای آموزش فارسی در اختیار استادان، دانشجویان، علاقه مندان و دوستان فارسی قرار می گیرد.

۴۰۱ آموزش زبان فارسی (آزفا) :

آموزش زبان فارسی (آزفا)، دوره چهار جلدی از یدالله ثمره مہمترین و موفق ترین کتابی است در دو دهه اخیر توسط یک استاد ایرانی در اختیار ما قرار گرفته است، و الآن سال هاست که آزفا در کلاس های آموزش فارسی خانه های فرهنگ ایران در سراسر پاکستان تدریس می شود. استادان بزرگوار و دانشمندان محترم در باره معایب و محاسن این کتاب بیشتر و بهتر از بنده می دانند. باز هم به عنوان یک خدمت گزار فارسی به عرض می رسانم و بر همه شما عزیزان هم روشن است که آزفا مخصوصاً برای دانش آموزان اردو زبان نوشته نشده است و در این مورد هم هیچ شک نیست که نیاز های یک دانش آموز پاکستانی با نیاز های فارسی آموزان سراسر جهان کاملاً متفاوت است. در سال های اخیر، چنان که قبلاً اشاره ای شد در دوران ماموریت آقای امینی مش هدی در لاهور، در راستای گسترش فارسی گام های بلندی برداشته شد، یکی از کارهای پرباری که انجام گرفت، آمادگی و تولید لوح فشرده آزفا، با امکانات بسیار محدود، در خود خانه فرهنگ لاهور بود. در حال حاضر نیز آزفا در سراسر کشور تدریس می شود.

www.Anjomanfarsi.ir

۴۰۲ درس فارسی (برای فارسی آموزان خارجی) :

درس فارسی، برای فارسی آموزان خارجی (دوره مقدماتی) از استاد تقی پور نامداریان کتابی است که نتیجه تجربیات شخصی اش در دوران ماموریت در کره جنوبی صورت گرفت. این کتاب مانند آزفا، اگر چه با روش بسیار متفاوت، توسط زبان انگلیسی، فارسی را یاد می دهد که برای دانش آموزان و علاقه مندان کم سواد پاکستانی مفید نیست. درس فارسی در تعداد بسیار محدود به پاکستان رسید و هیچگاه در اختیار دانشجویان قرار نگرفت.

۴۰۳ آموزش زبان فارسی به اردو زبانان و زبان اردو به فارسی زبانان :

آموزش فارسی به اردو زبانان و زبان اردو به فارسی زبانان، تألیف مهین ناز میر دهقان، اثر مفید و ارزشمندی است، اما این کتاب تخصصی به فارسی نگارش یافته و هنوز به اردو ترجمه نشده است. زحمات و تلاش و کوشش نویسنده شایسته تقدیر است اما بسیار مفید خواهد بود اگر توسط یک استاد اردو زبان مورد تجدید نظر قرار گیرد، و سپس به اردو ترجمه گردد. هنوز این کتاب در دست استادان و متخصصان قرار دارد و به دست دانش جویان نرسیده است.

۵- واقعیت های زمینی :

به گفته زبان شناسان اردو، زبان ملی ما، دختر نازنین فارسی است و افزون بر آن در هیچ جای جهان دو زبان با چنین نزدیکی ساختاری وجود ندارند، و به عقیده دانشمندان، اردو زبانان در گفتگوی ادبی بیش از شصت درصد از واژه های فارسی ناب استفاده می کنند. یاد می آید که یکی از استادان ما سر کلاس ادعایی می کرد که پاکستانی ها نمی دانند که آن ها در واقع فارسی بلد اند، و فقط نیاز به تمرین دارند. اگر عقیده او را پنجاه درصد هم بپذیریم، باید نظام و امکانات آموزش فارسی در پاکستان را بکلی تغییر دهیم.

بررسی علمی پژوهشی متون آموزش فارسی در پاکستان نشان می دهد که با وجود گذشت شش دهه از استقلال پاکستان، و سه دهه از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، و با وجود ادعای صمیمیت و اخلاص برای گسترش فارسی و عشق و علاقه به زبان نیاگان و وسیله پاسداری میراث فرهنگی، دینی و مذهبی، هنوز اقدامات جدی صورت نگرفته است. متون درسی که در دبیرستان ها، دانشکده ها و حتی دانشگاه ها، با در نظر داشتن هدف اصلی یعنی آموزش زبان فارسی مرتب نشده است. دانش آموز یا دانشجو با استفاده از کتاب های کمک درسی مفهمون کلاسیک را تا حدودی پی می برد، در امتحان موفق می شود و هیچگاه حتی با وجود دریافت مدرک کارشناسی ارشد و دکتری هم نمی تواند به فارسی تکلم کند، روزنامه فارسی بخواند، به فارسی نام ای بنویسد، یا متونی غیر از مواد درسی را به اردو برگرداند. ممکن است حرف هایم برای حضار محترم تلخ و پذیرفتن آن دشوار باشد، اما باورم فرمایید، همین راست است و همین حقیقت.

همچنین از بررسی علمی متون متداول آموزش زبان فارسی بر می آید که ما از کتاب هایی استفاده می کنیم که برای ما نوشته نشده است. آژفا، چنان که قبلاً اشاره ای شد، موفق ترین متن آموزش فارسی در پاکستان محسوب می شود، در طول دو دهه اخیر هزاران نفر این کتاب را سر کلاس در محضر استادان خوانده اند، بنده پرسشی مطرح می کنم که چند نفر دانش آموز پاکستانی با استفاده از این کتاب زبان فارسی یاد گرفته اند؟ از بررسی آمار می توان پاسخ گرفت.

دوستان عزیز، ما هنوز صادق هدایت را به عنوان نویسنده معاصر و بهار و پروین را به عنوان شاعر جدید می خوانیم. استادان راسخ العقیده ما باور دارند که پس از جامی شعر فارسی خشکیده و شعر معاصر بجز پرت و پلا چیزی نیست، و فارسی ناب همان بود که در سیاست نام، گلستان، اخلاق جلالی و اخلاق الاشراف به چشم می خورد، و هیچ نیاز نیست که با فارسی قرن بیستم و بیست و یکم رابطه استوار گردد. در چنین اوضاع فارسی را تنها بر اساس عشق و علاقه شخصی می توان یاد گرفت، و گرنه برای استخدام شدن در دانشکده ها و دانشگاه ها نیاز به آن نیست.

۶- پس چه باید کرد؟:

ما هم می دانیم که پاکستان نخستین کشور جهان است که بر اساس یک عقیده و ایدئولوژی روی نقشه ج‌هان پدیدار گشت، و این واقعیت هم از هیچکس پنهان نیست که عقیده ها در خاک ریشه نمی گیرد، اینک در قلوب و اذهان به وجود می آید، با آب عاطفه و احساس آبیاری

می شود، با دانش و بینش می بالد، و با ایثار و قربانی رشد می یابد. پس در این مورد شکی نیست که برای بقا و احیای نظریه پاکستان لازم است برای زنده نگه داشتن میراث نیاگان، کوشا باشیم، و هیچگاه فراموش نکنیم ملتی که ریشه نخود را از خاک گذشت می گسلد، زندگی را از دست می دهد، و درختی که ریشه هایش کنده شود، تا دیر سبز نمی ماند، روی شاخه های بریده، برگ ها نمی روید و گل ها نمی شکوبد. چشم پوشی و صرف نظر از چنین واقعیت ها ما را در چاه زوال می اندازد.

چطور می توان میراث فرهنگی را زنده نگه داشت؟! متأسفانه ما از حرکت و عمل دور و از تلاش و جستجو بیگانه ایم. رژیم صی هونیستی را ببینید، آن ها نیز ادعای مملکت ایدئولوژیک را دارند، و برای احیای زبان مرده و فراموش شده، تلاش هایشان دارد به ثمر می رسد، و زبان عبرانی الآن در تمام دانشگاه های معتبر و م هم اروپا و آمریکا تدریس می شود، در حالیکه فارسی زبانی است زنده و پویانده که میلیون ها نفر بدان تکلم می کنند.

پس از استقلال پاکستان، به دستور قاید اعظم محمد علی جناح، رهبر کبیر ما، اردو به عنوان زبان ملی تصویب شد، اما حتی پس از گذشت شش دهه، هنوز نتوانسته ایم اردو را به جای انگلیسی به عنوان زبان رسمی جایگزین کنیم. در قانون اساسی ۱۹۷۳م به ملت نجیب ما قول داده شد که در ظرف فقط ده سال، اردو جایگزین انگلیسی خواهد شد، اما جای تأسف است که با گذشت هر سال ارزش و اهمیت اردو کمتر می شود. جای تأسف و مایه شگفتی است که اندیشمندان دلسوز روی صفحه تلویزیون در مورد جایگاه و اهمیت اردو به زبان انگلیسی اظهار نظر می فرمایند، و اگر اشتباهاً آماده صحبت به اردو شوند، به چنین اردوی انگلیسی آمیز تکلم می کنند که درک آن برای اردو زبان کم سواد امکان پذیر نمی ماند، و ما را به یاد "فارسی شکر است"، اثر جاودانی محمد علی جمالزاده، می اندازد.

بر هم روشن است که بدون آشنایی با فارسی، هیچکس نمی تواند به اردوی صریح تکلم کند، بنویسد یا متوجه شود. بیجا نیست که اردو را دختر شیرین و نازنین فارسی نامیده اند، چون در ساختار اردو بیش از شصت در صد لغات و اصطلاحات و تراکیب از فراسی گرفته شده است. ساختمان ادب اردو بر اساس ادب فارسی استوار است و هیچ جمله اردو بدون استفاده از کلمات فارسی تکمیل نمی شود.

قبلاً هم اشاره ای شد که اقبال لاهوری نگه دار تاریخ فرهنگی و بیانگر آینده روشن ماست. به عقیده خود اقبال تاریخ چراغی است که جاده تاریک آینده را برای ما منور می سازد. عشق با شعر اقبال گویا عشق با بیداری، و عقیدت با اقبال گویا عقیدت با فرهنگ و تمدن خویش است. باید در خاطر مان باشد که آموزش فارسی راهی است که به آرمان های اقبال راهنمایی می کند.

براستی قرن بیست و یکم را عصر رایان و فناوری می نامند، اما آیا می توان تاریخ، فرهنگ، تمدن، اخلاق سازی، مردم سالاری و آدمیت را از خاطر زدود؟ هم قبول دارند که جامع ما در آستانه فروپاشی اخلاقی است، اما چاره جویی را به چه کسی بسپاریم؟ ملت ما برای آینده چه هدفی را در پیش دارد؟

حقایق یاد شده را در نظر داشته نکات برجسته زیر در مورد ارزش و اهمیت فارسی پیش می آید. باید فارسی را اهمیت بدیم، با در نظر داشتن اهداف زیر باید متون جدید آموزش فارسی مرتب شود:

- برقراری پیوند با گذشت؛

- نگهداری میراث نیاگان؛
 - بقای تمدن و فرهنگ اسلامی؛
 - احیای اقدار اخلاقی؛
 - یاد گرفتن زبان ملی مان یعنی اردو؛
 - ترویج اصطلاحات علمی پژوهشی در زبان اردو؛
 - مقاومت در برابر تهاجم فرهنگی غرب؛
 - توسعه و گسترش فرهنگ اصیل اسلامی و شرقی؛
 - رشد و گسترش بیشتر روابط دوستانه با کشورهای همسایه و هم سرنوشت و برادر اسلامی از جمله جم‌هوری اسلامی ایران و افغانستان؛
 - تحکیم پیوند صمیمانه با کشورهای آسیای میانه، بویژه کشور فارسی زبان جم‌هوری تاجیکستان؛
 - آشنایی با زبان نازنین اردو، دختر شیرین فارسی و زبان ملی پاکستان؛
 - تفهیم کلام اقبال، متفکر بزرگ مشرق زمین و شاعر ملی و مصوّر پاکستان؛
 - حفظ و بقای هویت و تشخص پاکستان.
- پس به جرأت می توان ادعا کرد که آینده فارسی و پاکستان بستگی به همدیگر دارد و درک این واقعیت آینده ما را تعیین می کند.

کتاب شناسی :

- آفتاب اصغر (با اشتراک شجاعت حسین بخاری؛ هادی علی بیگ)؛ (۲۰۰۱م) فارسی برای کلاس هشتم، چاپ سیزدهم، پنجاب تیکست بک بورد، لاهور.
- ابوالقاسمی، محسن؛ (۱۳۷۳ش) تاریخ زبان فارسی، انتشارات سازمان مطالع و تدوین کتب علوم انسانی، تهرآن. دانشگاه تربیت مدرس
- احسن، عبدالشکور (با اشتراک رازی، فیروز الدین؛ عبد الغنی)؛ (۲۰۰۲م) گنج دانش، چاپ نهم، تعلیمی مرکز، اردو بازار، لاهور.
- اقبال لاهوری؛ (۱۹۹۰م) کلیات اقبال (اردو)، اقبال اکادمی پاکستان، لاهور.
- همو؛ (۱۹۹۰م) کلیات اقبال (فارسی)، اقبال اکادمی پاکستان، لاهور.
- اکرم، شیخ محمد؛ (۱۹۸۲م) آب کوثر، مجلس ترقی ادب، لاهور.
- همو؛ (۱۹۸۲م) رود کوثر، مجلس ترقی ادب، لاهور.
- همو؛ (۱۹۸۲م) موج کوثر، مجلس ترقی ادب، لاهور.
- انصاری، نثار احمد (با اشتراک ظفر، محمد جمیل؛ هاشمی، عطاالرحمن)؛ (بی تا) کتابخانه همدرد، اردو بازار، لاهور.
- باقر، محمد (با اشتراک بدخشانی، مرزا مقبول بیگ؛ احمد، ظهور الدین)؛ (۱۹۹۰م) گنج ادب، چاپ چهارم، تعلیمی مرکز، اردو بازار، لاهور.
- بدخشانی، مرزا مقبول بیگ (با اشتراک سید محمد اکرم)؛ (۲۰۰۸) گلزار ادب، چاپ سیزدهم، تعلیمی مرکز، اردو بازار، لاهور.
- بشیر حسین (با اشتراک هادی علی بیگ؛ نصیر شادانی)؛ (۲۰۰۵م) فارسی برای کلاس هفتم، چاپ هفدهم،

- پنجاب تیکست بک بورڈ، لاہور۔
- پور نامداریان، تقی؛ (۱۳۷۳ش) درس فارسی، برای فارسی آموزان خارجی، دورہ مقدماتی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهرآن۔
- تسبیحی، محمد حسین؛ (۱۹۹۸م) مکالمه روزمره فارسی، چاپخانه اس تی، راولپندی۔
- ثمره، یداللہ؛ (۱۳۶۸-۱۳۶۶ش) آموزش زبان فارسی (آزفا) (دوره چہار جلدی) اداره کل روابط و همکاری های بین الملل، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهرآن۔
- ثمینہ عارفہ؛ (۲۰۰۶م) آموزش فارسی (مقدماتی ۱)، چاپ اول، خانہ فرهنگ جمہوری اسلامی ایران، لاہور۔
- ہمو؛ (۲۰۰۷م) آموزش فارسی (مقدماتی ۲)، چاپ اول، خانہ فرهنگ جمہوری اسلامی ایران، لاہور۔
- ہمو؛ (۲۰۰۸م) آموزش فارسی (متوسطہ ۱)، چاپ اول، خانہ فرهنگ جمہوری اسلامی ایران، لاہور۔
- چرت ہاولی، مشتاق احمد؛ (بی تا) رہبر فارسی، مکتبہ قاسمی، اردو بازار، لاہور۔
- خالدہ آفتاب (با اشتراک محمد خان کلیم؛ نوازش علی شیخ؛ معین نظامی)؛ (۲۰۰۵م) فارسی ادب برای کلاس نهم و دهم، چاپ سیزدہم، پنجاب تیکست بک بورڈ، لاہور۔
- خالدہ آفتاب (با اشتراک نوازش علی شیخ؛ محمد خان کلیم؛ معین نظامی)؛ (۲۰۰۵م) فارسی برای کلاس دوازدهم، چاپ دہم، پنجاب تیکست بک بورڈ، لاہور۔
- دارا شکوہ؛ (۱۹۸۵م) سکینہ الاولیا، لاہور۔
- رازی، عبداللہ؛ (۱۳۷۲ش) تاریخ کامل ایران، انتشارات اقبال، تهرآن۔
- رازی، فیروز الدین؛ (۱۹۹۰م) خود آموز فارسی، جلد اول و جلد دوم، چاپ نهم، ام آر برادرز، لاہور۔
- رانج ہا، محمد نذیر؛ (بی تا) جدید فارسی گرامر، چاپخانہ عتیق، لاہور۔
- رشید احمد؛ (بی تا) مصدر نامہ، کتابخانہ تاج، اردو بازار، لاہور۔
- رضوی، سبط حسن؛ (با اشتراک نقوی، علی رضا)؛ (۲۰۰۷م) گلشن فارسی، کتاب اول، چاپ ششم، خانہ فرهنگ جمہوری اسلامی ایران، لاہور۔
- رضوی، سبط حسن؛ (با اشتراک ریاض، محمد؛ نقوی، علی رضا؛ شبلی، محمد صدیق خان)؛ (۲۰۰۴م) فارسی، چاپ پنجم، دانشگاه آزاد علامہ اقبال، اسلام آباد، پاکستان۔
- رپیکا، یان؛ (۱۳۷۰ش) تاریخ ادبیات ایران، ترجمہ کیخسرو کشاورزی، انتشارات گوٹمبرگ و جاویدان خورد، تهرآن۔
- زاہدہ ناز؛ (۲۰۰۸م) ب ہار گلشن فارسی، چاپ اول، اس.آ.علیم و پسران، لاہور۔
- سلیم، حضور احمد؛ (بی تا) آموزگار فارسی، چاپخانہ نفیس، حیدر آباد، پاکستان۔
- سلیم مظہر (با اشتراک نجم الرشید؛ محمد صابر)؛ (۲۰۰۶م) مصدر نامہ و لغت نامہ فارسی، چاپ اول، اورینتل پبلیکیشنز، لاہور۔
- سلیم مظہر (با اشتراک نجم الرشید؛ محمد صابر)؛ (۲۰۰۷م) فارسی گفتاری، چاپ اول، اورینتل پبلیکیشنز، لاہور۔
- سید عبداللہ؛ (بی تا) فارسی ادب میں ہندوؤں کا حصہ، لاہور۔
- شریف، محمد (با اشتراک زہرا بتول)؛ (۲۰۰۵م) کلید دانش، چاپ اول، ادارہ معارف نوشاہیہ اسلام آباد۔
- شفق، رضا زادہ؛ (۱۳۵۷ش) تاریخ ادبیات ایران، تهرآن۔
- شیمل، آنہ ماری؛ (۱۳۷۳ش) ادبیات اسلامی ہند، ترجمہ یعقوب آژند، انتشارات امیر کبیر، تهرآن۔

- صابری، مخدوم؛ (بی تا) فارسی اردو بول چال (مکالمه های فارسی - اردو)، کتابخانه ملک، اردو بازار، لاهور.
- صفاء، ذبیح اللّٰه؛ (۱۳۷۳ش) تاریخ ادبیات در ایران، پنج جلد، چاپ یازدهم، انتشارات فردوس، تهران.
- ظفر، محمد سرفراز؛ (۲۰۰۵م) دستور زبان فارسی، چاپ اول، اسلام آباد، پاکستان.
- عبدالغفور؛ (بی تا) فارسی اردو بول چال (مکالمه های فارسی - اردو)، کتابخانه ج هانگیر، اردو بازار، لاهور.
- عبدالله، محمد؛ (بی تا) کلید مصادر، حاجی فرمان علی و پسران، اردو بازار، لاهور.
- عرفانی، عبدالحمید؛ (۱۹۵۶م) فارسی امروز، کتابخانه رین، لاهور.
- قاضی، عبدالشید؛ (۱۹۹۶م) مصدر نمای فارسی، نیو آرت مین پرنترز و کمپوزرز، راولپندی.
- کاظمی، فلیح زهرا؛ کاظمی، ناهید زهرا؛ (۲۰۰۶م) جدید کلید مصادر، چاپ اول، چاپخانه یونایتد، لاهور.
- کشور اصغر؛ (۲۰۰۳م) عزیز آسان فارسی گرامر (دستور آسان فارسی) چاپخانه عزیز، اردو بازار، لاهور.
- گلچین معانی؛ (۱۳۷۳ش) کاروان هند، انتشارات آستان قدس رضوی، تهران.
- معین، محمد؛ (۱۳۷۵ش) فرهنگ فارسی، جلد پنجم و ششم، انتشارات امیر کبیر، تهران.
- نفیسی، سعید؛ (۱۳۴۴ش) تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، کتاب فروشی فروغی، تهران.
- نوازش علی شیخ؛ (با اشتراک محمد خان کلیم، خالده آفتاب، معین نظامی)؛ (۲۰۰۰م) فارسی برای کلاس یازدهم، چاپ ششم، پنجاب تیکست بک بورد، لاهور.
- هجویری، علی بن عثمان؛ (۱۳۸۳ش) کشف المحجوب، به اهتمام محمود عابدی، انتشارات سروش، تهران.
- یمین خان؛ (۱۹۷۱م) تاریخ شعر و سخنوران فارسی در لاهور، لاهور.
- یمین خان (با اشتراک هادی علی بیگ، منظور حسین شاه، ممتاز غفور)؛ (۲۰۰۵م) فارسی برای کلاس ششم، چاپ شانزدهم، پنجاب تیکست بک بورد، لاهور.

انجمن علمی زبان ادبی فارسی

نخستین همایش آموزش زبان فارسی

www. Anjomanfarsi.ir